

KULTUREN, KRIGET OCH SPELREGLERNA

Av kammarrådet ERIK SCHALLING, Stockholm

KULTUR betyder odling och varje odling är, om den skall svara mot sitt namn, bunden vid tillämpningen av vissa regler. Känslan för lagbundenhetens betydelse hör till de livsfrämjande instinkter, som skapa förutsättningarna för den mänskliga samverkan för gemensamma mål, utan vilken kultursamhället icke kan komma till och bestå. Men till dessa instinkter hör också den lust till tävlan, till kamp om företräde som, om den icke underordnas givna normer, leder till kultursamhällets undergång. Tävlan mellan individer och samhällen är lika gammal som medvetet liv över huvud, och den förutan hotar en annan risk: samhället och den enskilde, stelnandets och kraftlöshetens. Många försök ha gjorts att — till de breda lagrens skydd mot företagandans avarter — eliminera individernas tävlan på näringsområdet genom en stram statskapitalism. En sådan centralisation av de produktiva krafterna kan otvivelaktigt temporärt ge statsledningen styrka och slagkraft. På längre sikt inträder risk för att individernas ansvarskänsla och företagsamhet försvagas och därigenom så att säga samhällsvävnadens celler skrumpna. Om en lysande och mäktig stat störtar samman som ett korhus vid angreppet från en djärv och hänsynslös angripare, är det så gott som alltid något fel, någon röta uppkommen genom att de moraliska krafterna förlamats av centralmakten. Många fornvälden ha gått denna väg.

Fråga är om den kamp mellan stater, som kriget utgör, är annat än gradskild från en tävlan mellan individer. Hället inom fasta regler för att förebygga dess destruktiva tendenser borde kriget därför kunna erkännas såsom en kulturfaktor lika väl som annan tävlan i varje fall där kriget är enda alternativet till en inpressning i livsformer, som strida såväl mot statsfolkets traditioner som dess instinkter. Det ligger i sakens natur, att regler mera sällan äro en gång för alla givna. De måste ändras och utvecklas

såsom livets betingelser över huvud, om livet ej skall spränga reglerna.

Den berömde holländske kulturfilosofen *Johan Huizinga* menar, att lek- och tävlingsinstinkten är oskiljaktigt förenad med människan; hans arbete »Den lekande människan» (*Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur*) har under år 1945 utkommit i svensk översättning. Leken tjänar enligt Huizinga till att utveckla de kroppsliga och andliga funktionerna hos de unga. »Äkta kultur kan icke bestå utan inslag av lek, ty kultur förutsätter en viss självbegränsning och självbehärskning, en viss förmåga att icke se de egna strävandena som det högsta och yttersta», kort sagt att blott tillerkänna dem en plats inom vissa gränser. Kulturen lekes på sätt och vis fortfarande efter regler och enligt tyst överenskommelse. »Kulturen fordrar alltid och i alla avseenden sinne för *f a i r p l a y*.» Leken är ett spel — de båda begreppen äro invävda i varandra; falskspelaren som erkänner spelreglerna och låtsas iakttaga dem, är — om än aldrig så obehaglig och ur vissa synpunkter samhällsfarlig — ingen spelfördärvare. Han förleder ingen medmänniska av normal förstånds- och karaktärsutveckling. Ibland har han på grund av omständigheternas makt kommit in på krokiga vägar men älskar och beundrar en öppen och ärlig motståndare, såsom kungen i Shakespeares Henrik IV. Motsatt är fallet med den som förnekar spelreglerna, våldsmannen. Under skenet av heroism och öppenhet lyckas denne ofta skaka grunden för vanliga hyggliga människors tro på de hävdvunna normerna. Hans framträdande fattas ej sällan såsom den ärlige riddarens, vilken river sönder fördomarnas nät. Just hans förnekande av gamla sanningar och hänsynslösa nedtrampande av andras rättigheter framställes ibland såsom ett öppnande av fönstren för verklighetens ljus. Fair play besvärar icke våldsmannen, som gärna utnyttjar en annans nödställda läge eller underlägsenhet. Däri är han lik ockraren. Förnekaren är — säger Huizinga — spelfördärvaren, som bryter ned kulturens grundvalar.

Leken är den form, i vilken tävlings- och kampinstinkten får sitt för samhället ofarligaste utlopp. Men redan på detta stadium gör sig den enskildes drift till utmärkelse, alltså till det egna jagets förhållande, gällande. Gränsen mellan lek och allvar, mellan sken och verklighet är alltid svävande, och hos alla folk, som skapat en hög kultur, har man känt nödvändigheten att kringgärda ej blott allvaret utan ock leken med former. Lekreglernas

helgd är under arkaisk tid kriteriet på folkets kulturduglighet. Leken ställes lika väl som den allvarliga kampen under gudarnas inseende. Avgörandet får karaktären av en gudsdöm. »Den arkaiska tidens heliga lek i kulturens form är full av kosmisk insikt och social betydelse», den »utspelas utanför och över den sfär, som präglas av det nyktra livets nöd och allvar.»

Även rättskipningen grundas i förtiden på en tävlan, som går ut på att utröna gudarnas vilja om företrädet mellan de tvistande. Det avgörande, som sökes i tvekampen och kriget — där livet är insatsen — är också heligt och ställt under gudarnas dom. Homeros skildrar huru, innan trojanska kriget börjar, Zeus själv intager domarsätet för att med gudarna överväga, huruvida tvisten mellan akajer och troer skall lösas i fred eller överlämnas till krigets avgörande, samt huru inom själva Olympen gudarna ta del i kampen på ena eller andra sidan ävensom slutligen, huru Zeus låter trojanernas öde beseglas genom Hektors fall. En sådan kamp är, menar Huizinga, kulturskapande, så länge som tävlan åsyftar höjande av de kämpandes ära och heder och så länge som motståndarens lika rätt till tävlan erkännes. Lojalitet betyder, sakligt och språkligt, lagenlighet.

Kulturfördärvande blir kriget liksom all kamp, där försåt, plundringståg och utrotning av motståndaren åsyftas. De »totala» krigen, vare sig de förts av babylonier, assyrier, egypter eller romare, ha från historiens morgon varit spel- och kulturfördärvande, och brottet har i det långa loppet hämnats på förbrytaren själv. Det guld, som strömmade till segraren från de plundrade folken, förgiftade hans själ.

Den ridderliga kampen, vilken för den romerske erövraren tedde sig såsom en exaltation, en löjlighet, ökade i medeltida åskådning båda parternas heder, hurudan än utgången blev. Dess kristna form var nära förbunden med en strävan att begränsa blodsutgjutelsen »för att spara kristet blod». Under 1300-talet hände det i hundraårskriget mellan Frankrike och England, att konungen av Frankrike gav sig fången till sin engelske fiende. Han frigavs för att söka uppbringa pengar för sin lösen, dock mot löfte att återvända, om han icke kunde det. Försöket misslyckades, och den kunglige fången återgick till åttlydnad av hederns lag, i fångenskapen. Teorien om den ädla kampen »var en av kulturens kraftigaste impulser»; att hämnas på en slagen motståndare var oädelt, hämnd var över huvud icke fair play. Teorien om det totala kriget däremot »avstår från den sista resten av lek i kriget och därmed

på samma gång från kultur, rätt och mänsklighet över huvud». Att hämnaden ingår såsom led i det totala kriget står i samklang härmed.

Prognoserna för den västerländska kulturen ha ofta varit pessimistiska. Förståelsen för att respekten för de andliga värden, de lagregler, som bilda kulturens livsnerv, är en livsfråga för kulturen själv, har otvivelaktigt minskats och ändå är vördnaden för lagen människans enda säkra värn mot Caliban. Säkert är, att förverkligandet av det enda herrefolkets idé skulle ha satt ett långt streck, måhända en definitiv punkt i utvecklingen uppåt. Det totala kriget har verkat moraliskt och ekonomiskt förödande för alla parter, och den svaghet, som i följd av den pågående sekularisationen vidlåder Europas sedliga konstitution, har gjort folken i viss mån värnlösa mot laglöshetens bakterier. Den nazistiska ideologien har utåt tagit skydd bakom den formalistiska tanken, att straff ej kan utdömas utan stöd av lag («nulla poena sine lege»), under det inåt den satsen hävdats, att varje handling mot den politiska ledningens syfte kan straffas utan stöd av lag («nullum crimen sine poena»). Den moraliska anarkien, normlösheten, har ej kunnat illustreras tydligare. Föreställningen, att nazismens nederlag betyder räddningen för kulturen, är emellertid tyvärr en illusion. Utan den tukt, som ligger i det frivilliga inordnandet under absoluta värden, är varje återuppbyggnadsarbete fåfängt. Det går sällan någon väg tillbaka till övergivna positioner, det gäller därför att i tid reaktivera dem, som ännu hållas. Den frivilliga hängivenhet, som här kräves, förutsätter en anspänning av känslolivets krafter; frågan huru denna medverkan skall kunna vinnas i vår nyttighetsbetonade civilisation är ett problem av betydande svårighetsgrad. Det går icke gärna av för mindre än en folklig moralisk förnyelse, som griper massorna med kraften av en naturmakt. Mot detta mål bör allt politiskt reformarbete ytterst sikta, om det icke skall bli förgäves. Det är dock som om för alla politiska partier medlen skulle alldeles skymma målet.

Saneringen av det nuvarande läget är otvivelaktigt en fråga på mycket lång sikt. Det totala krig, som var nazismens bidrag till kulturutvecklingen, framtvang ett försvar med likartade metoder. Dessas efterverkningar hota att bli fördärvbringande för hela kulturvärlden. En ny faktor har emellertid införts i problemet, ett specialtribunal för lagförande av krigsförbrytelser mot allmänt erkända rättsregler, som hittills varit utan straffsanktioner. Om

det nyss avslutade storkriget bildat epok i det kulturfördärvande totala krigets historia, har det gällt att som motvikt skapa en annan epok, utbyggandet av den övernationella rätten till skydd för kulturkretsens gemensamma livsvärden och mot det totala kriget. Om försöket i Nürnberg skall lyckas, beror på det anseende, domstolen förvärvar hos kulturfolkens elit, på den visdom och den känsla för mänsklighetens öde den utvecklar vid sitt utformande av normerna för det »lagliga» kriget, *publicorum armorum justa contentio*. Den »justus dolor», som friar den angripne från ansvar för större våld än nöden krävt, får väl anses utgöra giltig grund för procedurens begränsning till den besegrade angriparen. Att skapa en domstol, vars auktoritet erkännes även av svaranden, har uppenbarligen utgjort en övermäktig uppgift.

Huru domstolen in corpore kommer att manifesteras sin rättskänsla är ännu okänt. På utgången beror huruvida folkrätten — vars ursprung ligger i medvetandet, att det ena eller det andra »går mot äran, mot reglerna» — skall få nöja sig med att såsom hittills vara en samling av höga principer, alltför bleka för att med livgivande kraft tränga in i folkens samliv såsom en stark och förbindande lag, eller om den skall fyllas med levande anda och bli vad dess största målsmän velat — en folkens lag. Problemets lösning är visserligen blott ett moment men ett viktigt sådant i den stora kulturkris, vars utveckling och öde vi alla avvakta med bävan. Lagens herravälde är i själva verket den enda säkra garantien för fortvaron av en frihet under ansvar. Ty lagen är — säger en engelsk jurist på 1400-talet — konungens dyrbaraste arvedel; ty lagen leder både honom och alla hans undersåtar, och om det icke funnes någon lag, skulle det finnas varken konung eller arvedel. (The law is the highest inheritance, which the king has; for by the law he and all his subjects are ruled, and if there was no law, there would be no king and no inheritance.)

Folkrätten, sådan vi uppfatta den, har utbildats och hör hemma i Västerlandets kulturkrets, inom vilken i princip alla stater äro likställda; även där har den blott bristfälligt tillämpats. Dess giltighet har dock icke i västerlandet mera allmänt förnekats förrän i det senaste stora kriget. Det är säkerligen en illusion att uppfatta detta såsom det sista i Europas historia, och det är därför en viktig uppgift att återställa respekten för krigets lagar. Ingen världskonstitution lär kunna utgöra någon garanti mot de emotionella oväder som utlösa krig. Det finns emellertid flera kulturkretsar än den västerländska, inom vilka normerna äro annor-

lunda utformade. Är det möjligt att skapa förtroende inom, att ge stadga och fasthet åt ett folkens förbund, en rättslig gemenskap, inom vilket en i huvudsak gemensam kultursyn saknas? Är det icke snarare så, att inom en dylik organisation lögnaktighet, cynism och våld lätt frodas, förvisso inga uppbyggande krafter, ehuru ofta betraktade såsom statsmannamässiga. Måste ej ett återupplivande av Nationernas förbund begränsas till stater för vilka de grundläggande idealen äro enahanda, och får man icke till en början nöja sig med att söka inom denna trängre krets reglera kriget? Utan en sådan begränsning är väl icke en sanering av en illojal medlem av kretsen möjlig. Eller får man tänka sig en snabb-syntes mellan västerns och österns sätt att se med därav följande riskfyllda ömsesidiga injektioner av främmande kulturelement? Knappast, eftersom sannolikt någon av parterna komme att värja sig mot en sådan injektion. För de andra bleve under sådana förhållanden injektionen sannolikt av dödlig effekt, ty varje släktled lever andligt på att förvalta och förkovra arvet efter de föregående.

Måhända skulle dock något väsentligt kunna vinnas, om man av ett misslyckande droge den slutsatsen, att det närmaste målet måste bli att inom varje kulturkrets för sig åstadkomma en samling om vad som andligt förenar och vad som skiljer den från andra, och lämnar det långsamma skapandet av världssamfundet och världssamvetet åt kommande generationer. Man bör icke taga sig vatten över huvudet, icke falla för illusioner, om man vill något bestående. Det kräves både sund realism och vaken idealitet. En andligt heterogen kultur kan aldrig skapa några förutsättningar för krigets tämjande till kulturfaktor; en relativt homogen har en gång gjort det på kristen grund och bör kunna — på basen av en genom sammanslutning ökad styrka — gripa sig an med förarbeten till en normering av kriget såsom ultima ratio även i förhållande till främmande kulturkretsar. Ett dylikt system skulle otvivelaktigt ge de smärre staterna, vilka av naturliga skäl måste särskilt starkt känna behovet av ett fast rättssystem, en bättre chans att vinna respekt för sina berättigade intressen än i ett centraliserande övermäktigt världssamfund, där maktkoncentrationen är den allt dominerande faktorn. I den maktbalans, som tidigare rätt men krossats genom det tyska rikets förhåvelse och fall, räknades de mindre staterna icke såsom *quantités négligeables*.¹

¹ Sedan detta skrevs (i april 1946) har en växande europeisk opinion börjat räkna med en politisk blockbildning såsom bas för en världsorganisation.